

NASREDDİN HOCA FIKRALARININ TOPLUMSAL ZEKÂ KURAMI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

Analyze of Nasreddin Hodja's Anecdotes According to Social Intelligence Theory

İbrahim Ethem ARIOĞLU**

Gazi Türkiyat, Bahar 2017/20: 101-111

Öz: Bir toplumun hayat karşısındaki tutumu, o toplumun meseleleri ele alış tarzını yansıtmaya yönüyle önem arz etmektedir. Bu yönüyle, insanoğlunun ortaya koymuş olduğu eylemleri, içinde var olduğu toplumsal ilişkiler ağından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu durumun en açık örneklerinin izlerini, sözlü gelenekteki edebi ürünlerde görebiliriz. Bu anlatılarda, bireyden ziyade toplumun algı düzeyinin ve de bir yönüyle bilişsel zekâ düzeyinin izlerini takip etmek mümkündür. Nasreddin Hoca fıkraları bu kapsamda değerlendirildiğinde, bir toplumun hayata dönük meseleleri ele alış biçimini, yöntem ve tekniğinin izlerini bu fıkralarda bulabiliriz. Bu fıkralara konu olan meseleler ve fıkralardaki çözümler aynı zamanda o toplumun dünya tasavvurunu, eşyaya hâkim olma biçimini, hayat karşısındaki tutumunu göstermesi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Nasreddin Hoca fıkralarının geneli incelendiğinde görülecektir ki, bu fıkralar, içinde yüksek bir estetik ve sanat ve de aynı zamanda sosyo-psikolojik gerçekleri barındırmaktadır. Özellikle karşı muhatabı kırmadan ve belli bir hoş görü atmosferi içerisinde, kendi sorunu hakkında ona bir gerçeği, hem de sanatsal ve estetik bir form içerisinde sunmak o toplumun sosyal meseleleri ele alırken nasıl bir teknik ve metod geliştirdiğini açığa vurması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Zekâ Kuramı, Sözlü Gelenek, Fıkra, Nasreddin Hoca

Abstract: The attitudes of a society on the life is important for reflecting the way of how the society facing with its social issues. In this context, it is not possible to think independently, actions of mankind than a network of social relations. We can observe to traces of the clearest samples of this situation in literary design in verbal tradition. In these literary design, it is possible to trace the level of the individual's level of perception and the level of cognitive intelligence. Nasreddin Hodja's narrative considered in this context, we can find the traces of the method, technique and the way of society dealt with vital issues in the narratives. Subject matters of the narratives and the analysis of these issues in the narratives also have a great importance in terms of indicating to the way that society conceives the world, way of their possession to the objects and their attitude towards life. When general of Nasreddin Hodja's narratives are examined, it will be observed that these narratives contain a high level of aesthetics and art, as well as socio-psychological facts. Presenting her/him the truth about his own problem, as an artistic and as aesthetic form, particularly without hurt the collocutor and in a certain atmosphere of tolerance, is crucial for the reveal to how the society improves a technique and a method for dealing with the social issues.

Keywords: Social Intelligence Theory, Oral Tradition, Anecdotes, Nasreddin Hodja's Anecdotes

* Bu makale, 5-7 Temmuz 2015 tarihlerinde Akşehir ve Konya'da düzenlenen, Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE. earioglu@gmail.com. Gönderim Tarihi: 20.03.2017. Kabul Tarihi: 20.06.2017.

Giriş

Gülme, temelde bulaşıcı olmakla beraber, bir kişiden diğerine geçtiği ve bu bağlamda kenetleyici olduğu için kişiler arası iletişimde önemli birçok işleve sahiptir. Burada önemli olan temel husus ise, Morreall'ın ifadesi ile "gülmenin birleştirici etkisinin, içinde bulunduğumuz durumdan bizi uzaklaştırmayı başarması ve bunun verdiği zevkin paylaşılmasıdır" (Morreall 1997: 160-161). Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki, gülme başkalarıyla paylaşılan dostane ve toplumsal bir davranıştır. Mizah pek çok durumda sosyal etkileşimi kolaylaştırır, ciddi konuşmaların yol açabileceği saldırgan davranışlarımızı dizginleyerek bu duygularımızı disipline eder. Bir durum karşısında bunaldığımızda ya da bir arkadaşımızdan şikâyetçi olduğumuzda genellikle tepkimizi çoğunlukla şaka yollu dile getirme yolunu izleriz. Böylelikle sıkıntı ve şikâyetlerimiz daha buğulu bir pencereden bakarak bizi sıkıntıya sokan durumlara daha sağlıklı çözüm önerilerinde bulunmak mümkün hale gelmektedir. Mizah sadece bizzat kendi durumumuza dışarıdan bakmamıza imkân tanımaz "aynı zamanda iletişim halinde bulunduğumuz kişilerin de kendilerini değerlendirmelerine imkân sağlar" (Morreall 1997: 163). Böylelikle kişiler arası iletişim ve iletişime bağlı ilişkiler ağına ciddi eleştirilerden dolayı yükselmesi ihtimal dâhilinde olan tansiyon bir anda düşmüş olur ve böylelikle ilişkiler daha sağlıklı bir zeminde gelişir.

Mizah, sosyal ilişkilerimizde kaliteli bir düzey yakalamamıza imkân sağlar ve bu bağlamda insanlarla kurduğumuz iletişimde bizlere kolaylık sağlar. Kişiler arası yapılan esprilerden en çok ardında gizli bir niyetin ya da hatta bizi rahatlatmak için yapılmış bir fedakârlığın olmadığını bildiğimiz zaman zevk aldığımız gerçeği unutulmamalıdır. "Birçok yönden komik esprileri paylaşmakla güzel bir yemeği paylaşmak arasında birçok benzerlik söz konusudur" (Morreall 1997: 164). Ayrıca, "mizah, bir konserde ya da bir televizyon programında olduğu gibi izleyicisini edilgenleştirmez aksine aktive ederek bireyi toplumsallaştırır" (Morreall 1997: 164). Bu yönüyle mizahı iyi kullanan toplumlarda imgelerin daha hareketli kullanıldığı gözlemlenmiş ve bu da günlük yaşamda yaratıcı düşüncelerin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Bir toplumun mizahı kullanma becerisi, aynı zamanda o toplumun meseleleri ele alış biçimi noktasında bizlere birtakım ipuçları sunabilmektedir. Allen Klein, "Mizahın İyileştirici Gücü", isimli eserinde, sorunlarıyla mizah yoluyla baş edebilen toplumların daha mutlu ve huzurlu aynı zamanda daha yaratıcı olabildiklerini; kendi komplekslerinden arınmışlığın göstergesi olan mizah olgusunun bu bağlamda toplum bireylerini özgürleştirici bir işleve de sahip olduğunu; böylelikle toplum içerisinde kendini özgür hisseden bireylerin kendini gerçekleştirebildiğini ve yine bu bağlamda mutlu ve huzurlu olabildiğine dikkat çekmektedir (Klein 1999).

Mizah bir toplumun kavrayış düzeyini, bir diğer şekilde ifade edilecek olunursa zekâ düzeyini de göstermesi açısından önemli bir göstergedir. Mizah aynı zamanda kendi olumsuzluklarını görerek bu olumsuzlukları tarafsızca yargılayabilme

kabiliyeti olarak değerlendirildiğinde bu durumun toplum ve birey açısından önemi daha da artmaktadır.

Fıkralar, ustaca kurgulanmış mizahi unsurları içerisinde barındıran ürünlerin başında gelmektedir. Bir fıkranın içerisinde o fıkranın anlatıldığı topluma ait davranış kalıplarını, psikolojik reflekslerini, hayata dair anlayışlarını, estetik bakışını görmek mümkündür. Yıldırım, Türk fıkralarını konularına göre değerlendirirken; *“Cemiyet hayatında ortaya çıkan ziddiyetler, düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar”* ile *“içtimai, iktisadi, siyasi görüş ayrılıklarından doğan çatışmalar; aile terbiye, hukuk, yardımlaşma ve beşeri kusurlarla alakalı meseleler”* in, fıkraların konularını teşkil ettiğini ifade etmektedir (Yıldırım 2016: 38-39).

Fıkralar, özellikleri açısından, milli kültür unsurları yönüyle de özel bir işleve sahiptir. Gökşen, *“Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü”* adlı yazısında, sözlü halk edebiyatı ürünü olan fıkraların, milli kültür unsurlarının yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması hususuna dikkat çekmektedir: Gökşen bu konudaki düşüncelerini, *“Fıkralar içinden çıktıkları toplumların, olay, tutum ve davranışlar karşısındaki yargılarının göstergesi olup, kendilerini meydana getiren toplumun her türlü değerlerini bünyelerinde taşırlar. Bunlar sayesinde bir toplumun, sevgi ve nefretleri, arzu ve istekleri, çeşitli olaylar karşısındaki tepkileri vs. öğrenilir. Toplum değerlerinin ve milli kültür unsurlarının kuşaklar arasında aktarılmasında ve korunmasında özel bir fonksiyona sahiptir”* (2017: 27) şeklinde ifade etmektedir.

Toplum, birey psikolojisi ve algılaması açısından değerlendirildiğinde, özellikle Türk toplumunun hayat karşısındaki bilinçli tavrını en iyi yansıtan halk anlatmaları arasında Nasreddin Hoca fıkraları yer almaktadır. Türk toplumunun bir sıkıntıyla karşılaştığında bu sorunu bertaraf etme noktasında nasıl bir yol ve metot geliştirdiği noktasında en güzel örnekleri kendi içerisinde barındıran Nasreddin Hoca fıkraları, bu yönüyle sadece yerel ve ulusal değil, aynı zamanda evrensel birçok meselenin çözümünde de yol gösterici olagelmıştır. Bu durum Türk insanının meseleleri ele alış biçimi ve dolayısıyla da toplumsal zekâ düzeyi noktasında çok önemli ipuçları sunabilmektedir. Bu çalışmada; mizah-gülmece ilişkisi dikkate alınarak Nasreddin Hoca fıkraları, toplumsal zekâ kuramı açısından değerlendirilecektir.

TOPLUMSAL ZEKÂ KURAMI VE MİZAH İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Zihnin öğrenme, öğrenilenlerden yararlanabilme, yeni durumlara uyarlanabilme ve yeni çözüm yolları bulabilme yeteneği (Gürel vd. 2010: 336) ve aynı zamanda çevreye uyum yeteneği (Doğan vd. 2008: 3) olarak tanımlanan zekâ kavramı, insanlık tarihi boyunca farklı şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar daha ziyade birey odaklı ve belli testler üzerinden bir zekâ tanımı yapma üzerine odaklanmıştır. Zekâ dendiğinde toplumun genelinden ziyade birey kavramı ile konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, birey ve toplum ilişkisi, alan

araştırmacılarının daha çok göz ardı ettiği bir konu olagelmıştır. Toplum bireylerinin oluşturdukları ortak halk anlatılarının ne anlam ifade ettiği ve bunların kişi ve toplum zekâsıyla bir bağının olup olmadığı meselesi alan araştırmacılarının yine göz ardı ettiği konulardan biri olmuştur.

Sosyal zekâ kavramı ile toplumsal zekâ kavramı arasında temelde bazı benzerlikler olmasına rağmen sosyal zekâ, kişinin diğer bireylerle kurmuş olduğu ilişkiler ağı üzerinden bir zekâ tanımlaması ve ölçütü ortaya koymaya çalışır. Bunun yanında, toplumsal zekâ kavramı üzerine çalışanlar da bir toplumun meseleleri nasıl ele aldığı, nasıl kavradığı ve bu anlayışı kendisinden sonraki kuşaklara nasıl aktardığı sorunu üzerinde durmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında Thorndike'nin zekâyı, sosyal zekâ, mekanik zekâ ve soyut zekâ olarak tanımlamasıyla gündeme gelen tartışmalar sonrasında, toplumların zekâ düzeylerini ölçmede nasıl bir ölçüt kullanılabileceği sorununu da beraberinde getirmiştir (Doğan vd. 2008: 3). Walker, R. E. ve Foley, J. M. tarafından, "insanlarla ilgilenme yeteneği; başkalarının duygu, düşünce ve niyetlerini anlama yeteneği ve bireylerin duygu, mizaç ve motivasyonlarıyla ilgili doğru bir şekilde yargıda bulunma yeteneği" (Doğan vd. 2008: 4) olarak tanımlanmaya çalışılan sosyal zekâ kavramı, bir diğer yönüyle toplumsal zekâ kavramıyla anlam kazanabilmektedir.

Bir toplumun bir meseleyi ele alış biçimiyle bu bağlamda mizah olgusu arasında sıkı bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Toplum bireyleri bir sorunla karşılaştıklarında bu sorunu nasıl çözecekleri konusunda gelenek içerisinde uygulana gelen teknik ve yöntemlerden istifade ederek karşılaştıkları sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışırlar. Burada bahsi geçen "gelenek" kavramı aslında bir yönüyle "toplumsal zekâ" ya da "toplumsal bilinç" kavramlarına da denk gelmektedir. Toplumun bireylere referans kaynağı oluşturduğu bu ortak havuz bir yönüyle birey ve toplum ilişkisini de düzenlemesi açısından önemli bir işlevi de yerine getirmektedir. Karşılaştığı problemler karşısında toplumun kendisine sunmuş olduğu kabul ve retler ölçüsünde hareket kabiliyetine sahip olan birey için, bir konuyu çözüme kavuşturmak genellikle gelenek ekseninde daha rahat çözüme kavuşabilmektedir.

Toplumun kuşaklar arası tecrübeye ve iletişime dayalı oluşturduğu bu pratikler aynı zamanda bireyin meseleyi çözüme kavuşturduğunda kendisini daha güvende ve yine bu bağlamda daha huzurlu hissetmesine neden olur. Mesela günlük yaşama ait aile, komşuluk, akraba ilişkileri gibi daha pek çok ilişki biçimi, toplumun, dolayısıyla geleneğin kendisine sunmuş olduğu imkânlar nispetinde çözüme kavuşturulur. Böyle olunca, toplum, sorunlarını geleneğin kendisine sunduğu imkânlar nispetinde çözüme kavuştururken yine bu çözüm teknik ve metodu ne kadar insani ve dolayısıyla ne kadar evrensel ölçüler taşımaktadır, sorusu akla gelmektedir. Bu ölçünün o toplumun algılayış, bir yönüyle zekâ düzeyi ile ne gibi bir bağı olabilir sorularına cevap aramak kolay olmasa gerek diye düşünüyoruz. Özellikle konu toplumsal zekâ ve mizah konusu olunca, bahsi geçen toplumun mizah anlayışının hangi noktada evrensel değerler taşıdığı sorunsalı da yine kendi içerisinde bir problem

yumağı olarak karşımızda durmakta. Yine konu toplumsal zekâ ve Nasreddin Hoca fıkraları özelinde değerlendirildiğinde, bu fıkraların neden diğer toplumlarda kolayca yayıldığı ve diğer fıkra tiplerinin kolaylıkla Nasreddin Hoca fıkraları arasında eriyip gittiği gibi sorulara da cevap bulmak bu nispette bizlere önemli ipucular sunacaktır.

NASREDDİN HOCA FIKRALARI VE TOPLUMSAL ZEKÂ

Nasreddin Hoca fıkralarının neden yerel, ulusal ve evrensel bir iklimin izlerini taşıdığı sorusu, bu alanda çalışan araştırmacıların üzerinde düşündükleri temel problemler arasında yer almaktadır. Aslında bu sorunun cevabı, kanaatimizce Türk toplumunun müşterek sosyal zekâsında saklıdır. Yani Türk toplumunu meydana getiren bireylerin müşterek zekâsının mührünü kendinde açığa vuran Nasreddin Hoca fıkraları, nasıl bir algı düzeyine sahip bir toplumun çıktısı olarak karşımızda durmaktadır. Fıkraların, özellikle de Nasreddin Hoca fıkralarının temel işlevlerini göz önüne aldığımızda, her birinin sosyal bir hadiseye ışık tuttuğunu ve yine bu bağlamda bir soruna cevap ararken, tabir yerindeyse nev-i şahsına münhasır bir üslupla meseleleri değerlendirdiğini görürüz.

Nasreddin Hoca, fıkraları yanında şahsiyeti ve kimliği açısından Türk dünyası fıkra geleneğinde ortak bir şahsiyeti temsil etmektedir. Gülin Ögüt Eker, Nasreddin Hoca'nın şahsiyeti ve kimliğine dair şu sözleri söyler: *"Nasreddin Hoca, Türk mizah belleğinin geçmişten bugüne ve yarına uzanan köprüsüdür. Türk dünyasındaki kültürel değerlerin ve birliğin yaşatılmasını sağlayan adeta efsanevi kişiliğe sahip milli kahramandır"* (Ögüt Eker 2009: 119-231).

Nasreddin Hoca fıkra metinlerinin hemen hemen hepsi, mizah çeşidi olarak değerlendirildiğinde, nükte başta olmak üzere hiciv ve ironiye örnek teşkil ettiği görülmektedir (Türkmen 1999: 19, Bayraktar 2010: 379). Aynı zamanda bu fıkralar, bireyi ve toplumu eleştirel düşünmeye yönelten bir yapıya sahiptir (Özdemir 2010: 34). Bir toplumun günlük hadiselerle ilgili olarak meydana gelen sorunlarına çözüm arama noktasında hiciv, nükte ve ironiyi kullanması bu toplumun meseleleri değerlendirirken nasıl bir kavrama yeteneğine sahip olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ölçer Özünel, *"Kolektif Bilinç dışında Nasreddin Hoca Fıkraları ve Bilgelik"* adlı makalesinde Nasreddin Hoca fıkralarını, Hoca'nın kendine özgü bilgeliğini mizah yoluyla yorumlayıp üreten metinler olarak ele alırken, Nasreddin Hoca bilgeliğinin kolektif bilinç dışında kendine geniş bir yer bulduğu ve bu anlamda evrensel bir nitelik taşıdığını anlatmıştır (Ölçer Özünel 2009: 647-656).

Toplumsal zekânın en önemli taraflarından biri de kişinin yaşadığı, içinde bulunduğu toplumun ortak refleksini gösterebilme, düşünce ve duygularını ifade edebilme, gelenek ve göreneklerini insan ilişkilerinden süzerek anlama ve uygulama özelliğidir. Böylece toplum, kendi birikimi ve dinamikleri üzerinden önder veya rehber kabul edebileceği, sözlerini örnek alabileceği şahsiyetleri de yetiştirmekte veya

içinden çıkarabilme potansiyelini gösterebilmektedir. Nasreddin Hoca türbesinin kapısının kilitli olması, ama bunun yanında duvarların olmaması, türbenin kapı dışında, yan taraflarının açık olması toplumsal zekâya ait güzel bir örnek değil midir? Şimdi Nasreddin Hoca'nın bazı fıkralarını yukarıda açıkladığımız ve ele aldığımız toplumsal zekâ konusu çerçevesinde incelemeye çalışalım:

FIKRA I

"Zengin bir adam Hoca'yla alay etmek için, "Hocam sen bu kitapların hepsini okuyor musun gerçekten, der. Hoca: "Senin kaç evin ve koyunun var, diye sorunca, adam, "O kadar çok ki sayısını ben bile bilmiyorum." deyince Hoca, cevabı yapıştırır "Sen o evlerin hepsinde yaşayıp koyunların hepsini de yiyor musun? (Duman 2008)."

Bu fıkrada da Hocayı alaya alan ve onunla dalga geçmeye çalışan bir adama Hoca'nın verdiği sürpriz bir o kadar da şaşırtıcı cevaba şahit olmaktayız. Hoca böylelikle karşısındaki kişiyi aptal durumuna düşürüp onunla alay etmektedir. Ama bu alaya almanın temelinde karşısındaki muhabata ders verme düşüncesi vardır. Kişinin, dolayısıyla bir toplumun böyle bir durum karşısında takındığı üslup ve tavır bizlere o toplumla alakalı çok önemli ipucular sunabilmektedir. Kırmadan, dökmeden, incitmeden meseleyi tereyağından kıl çeker rahatlığında çözerek taşı gediğine koyan bir toplum, dolayısıyla hem kendini yargılamakta hem de bir meseleye çözüm getirirken muhabatına ustaca derse vermektedir.

FIKRA II

"Nasreddin Hoca, yolculuk sırasında mola verip bir hana girer, bu sırada hana bir başka yolcu daha girer ve ikisi birden hancıdan yiyecek bir şeyler isterler. Fakat hancı yiyecek olarak sadece bir balık olduğunu söyler ve bunu paylaşmalarını önerir. Bunun üzerine Hoca, "Ben balığın sadece başını yiyeceğim." der. Hancı bunun nedenini sorar. Hoca da, "Balık başı zekâyı arttırır, balık başı yiyen insan akıllı olur, der. Bunun üzerine diğer yolcu hemen atılır ve Hocaya, "Balık başını niye sen yiyeceksin, ben yemek istiyorum." der. Hoca da itiraz etmez ve balığın koca gövdesini Hoca yer ve bir güzel karnını doyurur, diğer yolcu ise sadece balığın başını yer ve sonra Hocaya seslenir, "Sen koca gövdeyi yedin karnımı doyurdun ben sadece kafayı yedim aç kaldım." der. Hoca da bunun üzerine, "Bak nasıl da hemen akıllandın, der (Duman 2008)."

Bu fıkrada da görüldüğü gibi, Hoca yanındaki fırsatçı arkadaşına bir oyun yaparak ona üstün gelmiş ve bu yolla ona bir ders vermek istemiştir. Gülme toplumda kusurları düzeltme işlevini, aşağılayıcı tavrıyla kusuru işleyeni korkutmak suretiyle yerine getirmektedir (Şentürk 2016: 98). Kıvrak ve pratik zekâsı sayesinde meseleyi çözüme bağlamıştır. Nasreddin Hoca'nın, içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını ve o toplumun çeşitli meselelere bakışını, herhangi bir olay karşısında gösterdiği tavır, davranış, düşünüş, tutum ve mizahi bakışı, yaşadığı olaylar karşısındaki duruşunu burada çok açık bir biçimde görmekteyiz.

FIKRA III

“Nasreddin Hoca, bir gün yolda giderken temele yuvarlanmış. Orada horlayarak derin derin uyuyan bir sarhoş görmüş. Ona şöyle bir yaklaşır ve onun şehrin kadısı olduğunu anlar. Hemen sarhoş kadının kaftanını ve tebeteyini çıkarıp alır ve doğruca evine gider. Kadı kendine gelir gelmez kaftan ve tebeteyinin olmadığını görür. Kimseye gözükmemek için acele acele evine gider. Ertesi gün adamları çağırır ve “Kaftanımı ve tebeteyimi kaybettim. Araştırın, kimin aldığını bulun ve bana getirin. Ona acımayacağım,” der. Yiğitler şehri arar. Pazara giden iki yiğit ise yolda tebetey ve kaftanı satmak için pazara giden Nasreddin Hoca’yı görür. Yiğitler efendilerinin eşyalarını hemen tanır ve Hoca’yı kadıya götürürler. “Bunlar senin mi?” diye sorar kadı. “Nereden aldın bunları?” “Dün gece eve dönüyordum, şuradaki temele sarhoş birinin düşmüş olduğunu gördüm. O kendinden geçmiş bir halde yatıyordu. Birileri elbiselerini çalar diye korktum ve saklamak için onları ben aldım. Eğer gerçekten bunlar sizin ise, almız,” der Hoca. Kadı bu işten pek memnun olmayan bir tavırla, “Hayır, Hoca, ben hiçbir zaman sarhoş olup çukura yuvarlanmadım. O kaftan ve tebetey benim değil. Başkasının olmalı. Onları toplu ve buradan çabucak git” der ve Hoca kadının dediği gibi yapar (Duman 2008).”

Burada görüldüğü gibi, Hoca keskin zekâsı ile kadının üstesinden gelir ve ona büyük bir ders verir. Nasreddin Hoca hiçbir zaman kendine güldürmez. Daima durumu kurtaracak bir çıkış yolu bulur. Bazen kendini bulunduğu durumdan daha üstün gösteren davranışlar sergiler. Toplumsal zekâ kuramının tarifine uygun olarak başkalarının duygu, düşünce ve niyetlerini anlama yeteneği ve bireylerin duygu, mizaç ve motivasyonlarıyla ilgili doğru bir şekilde yargıda bulunma yeteneği Nasreddin Hoca’nın şahsında bu fıkrada da açığa çıkmaktadır.

FIKRA IV

“Bir gün Nasreddin Hoca’nın kızı evine ağılayarak gelmiş ve kocasının kendisini dövdüğünü söylemiş. Hoca da kızını dövüp: Git kocana söyle: Kızımı dövdüğü için ben de onun karısını dövdüm, intikamımı aldım, demiş (Duman 2008).”

Bu fıkrada da Hoca’nın verdiği cevap ve sergilediği tavır beklenenin aksine olmuştur. Normalde böyle bir durumda babanın kızını koruma içgüdüleriyle savunmaya geçmesi beklenir. Ama Hoca, pratik zekâsıyla damadına karısına sahip çıkmasını tembihlemektedir. Bunu yaparken de beklenenin aksine bir davranış sergilemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi Toplumsal zekâ kuramının tarifine uygun olarak başkalarının duygu, düşünce ve niyetlerini anlama yeteneği ve bireylerin duygu, mizaç ve motivasyonlarıyla ilgili doğru bir şekilde yargıda bulunma yeteneği bu fıkrada da açığa çıkmaktadır.

FIKRA V

“Nasreddin Hoca akşamüstü, yorgun argın evine gidiyormuş. Yolda kendine vazife olmayan işlere burnunu sokmayı alışkanlık haline getirmiş biri karşısına çıkıp: “Hoca Efendi, demin biri bir tepsi baklava ile buradan geçti, gözlerimle gördüm. Hoca, bu zevzekliğe kızmış. Yürümeye devam ederken adamı da terslemiş: “Bundan bana ne? Ama zevzek adam Hoca’dan ayrılmaya niyetli değilmiş. “Sözümü tamamlamaya fırsat vermedin Hoca Efendi, demiş. Baklava tepsisini taşıyan kişi, sizin eve girdi. Hoca bu

haddini bilmeze son sözünü söylemiş: “İyi, ama bundan sana nel”, demiş (Sakaoğlu 2005).”

şeklinde bir cevap vererek müşterek Türk toplumsal zekâsının izlerini takip etmek mümkündür. Temelde gülme refleksinin arkasındaki duyguyu, kişinin, toplumsal nitelikli bir olguya, bir olaya, bir kişiye karşı öz savunması veya yeri geldiğinde saldırısı, şeklinde okumak mümkündür (Atourova, 2003: 19). Burada bir sembol olarak karşımızda duran Nasreddin Hoca ve komşusu açısından mesele ele alındığında böyle bir fıkranın anlatıcısı, dinleyici ya da dinleyicileri açısından önemli bazı mesajların söz konusu olduğu görülecektir.

FIKRA VI

“Bir komşusu, Nasreddin Hoca’nın kapısını çalar. “Hocam, der. Bana bugünlük eşeğini verir misin? Pazara kadar gitmem gerek.” Nasreddin Hoca’ya o gün eşeği lazımdır. Bu yüzden eşeğini vermemek için: “Eşek evde yok”, sözü ağzından çıkarır. Tam o sırada eşek, ahırda uzun uzun anırmaya başlamaz mı? Komşusu: “Hocam, bu nasıl iş? Eşek evdeymiş. Ama sen bana “Eşek evde yok” diyorsun, der. Nasreddin Hoca, işi artık pişkinliğe vurur. Komşusuna sitemli bir dille: “Benim sözüme inanmıyorsun da tutup bir eşeğin sözüne inanıyorsun ha! Yazıklar olsun sana, der (Tokmakçioğlu 2004)”.

Bu fıkra, Türk milletinin toplum olarak fırsatçı kişiler karşısında nasıl davrandığı noktasında bizlere önemli hatırlatmalarda bulunmaktadır. Bu fıkrada muhatap kırılmadan ret edilmekte ama bu ret kırmadan ama aynı zamanda kişi ile ilgili bazı hatırlatmalarda bulunarak yapılmaktadır. Diğer fıkra metinlerinde olduğu gibi yine bu fıkrada da başkalarının duygu, düşünce ve niyetlerini anlama yeteneği ve bireylerin duygu, mizaç ve motivasyonlarıyla ilgili doğru bir şekilde yargıda bulunma yeteneği açıkça görülecektir.

FIKRA VII

“Nasreddin Hoca, oğlu ile pazara gidiyormuş. Oğlunu eşeğe bindirmiş, kendisi de yaya yürümüş. Görenlerden biri: “Hey gidi zamane gençleri, ihtiyar babasını yayan yürütüyor da, kendisi rahat rahat eşeğe binip gidiyor”, demiş. Bu söz üzerine çocuk eşekten hemen inmiş. Babasını bindirmiş. Kendisi yaya yürümeye başlamış. Bu şekilde biraz yol almışlar. Onları bu halde görenlerden biri: “Ayol, koca adam eşeğe kurulmuş, gidiyorsun, genç çocuğa yazık değil mi”, diye laf atmış. Hoca bunun üzerine çocuğunu arkasına bindirmiş. Biraz gidince birkaç gevezeye rastlamışlar. Bunlar da: “Ammma insafsız insanmış bunlar. Bir eşeğe iki kişi birden biner mi? Hele şu herif, bir de Hoca olacak”, diye söylenmişler. Hoca artık kızmış. Birlikte aşağıya inmişler. Eşeği önlerine katarak yürümüşler. Çok geçmeden, birkaç kişiye daha rastlamışlar. Bunlar da: “Allah Allah, bu ne budalalık, eşek önlerinde bomboş gitsin de, kendileri bu sıcakta kan ter içinde yaya yürüsünler! Dünyada ne şaşkın adamlar var”, demişler. Hoca herkesi memnun etmenin imkânsız olduğuna artık iyice kanaat getirmişti. Oğluna: “Gördün ya oğlum”, demiş. “Bu halkın dilinden kurtulabilen varsa aşk olsun. O halde sen doğru bildiğini yap, âlem ne derse desin. Halkın ağzı torba değil ki dikesin (Duman 2008)”.

Yukarıda bazı örnekleri seçilen bu fıkralarda bir olay karşısında verilen cevap veya ortaya konan davranışların ortak unsurlar içermesi dikkat çekmektedir. Fıkraların alanı insan tabiatı, kelime ve fikirler, ahlak ve davranıştır. Fıkralarda metot veya araç olarak gözlem, sürpriz ve vurgulayarak etkilemenin kullanıldığını söyleyebiliriz. Fıkraların hâkim olduğu dinleyici kitlesini de sempatik tipler, zeki tipler ve kendinden emin tipler oluşturmaktadır (Türkmen 1999: 20, Bayraktar 2010: 379). Nasreddin Hoca fıkralarında mizah unsuru oluşturulurken birden çok metot ve yöntem kullanılmıştır. Bunların belli başlı olanlarını, mantık dışı durum ve sözlere başvurma, uyumsuzluk, kelime oyunları, kafiye oyunları, benzetme, şaşırtıcı zekâ oyunları, beklenmedik, akla gelmedik nedenler, ihtimaller ortaya atma, umulmadık, şaşırtıcı davranış ve sözler, abartma, imâ, taşlama ve çağırışım şeklinde sıralamak mümkündür (Türkmen 1999: 19-20, Bayraktar 2010: 379). Dolayısıyla bu durum bile Türk toplumunun bir meseleyi ele alırken nasıl bir sosyal bakış açısı geliştirdiği hususlarında bizlere önemli ipucular sunabilmektedir. Boyraz, Türk kimliğine ilişkin temel niteliklerin Nasreddin Hoca fıkralarında gözler önüne serildiğini ifade eder (2012: 84).

Nasreddin Hoca fıkralarının asıl konusu insan ve insan ilişkileridir. Bu fıkralarda insanoğlunun nefsanî tutumları, gülünç tarafları, yanlışları, zaafı, hataları, sakarlıkları ve çaresizliği ele alınır. İnsan ilişkilerindeki kimi sorunlar üzerinde durulur. Fıkralarda hakaret ve saygısızlık içeren unsurlara rastlanmaz. Fıkraların bütününde, insana, topluma, çevreye ve diğer varlıklara karşı saygı ve sevgi esastır. Yine fıkralardaki eleştirinin temel amacı, kişinin kendi yaptığı yanlışın farkına vararak bundan ders almasıdır. Kişinin kendisinin hatalarının farkına varmasını sağlamak için ustalikle işlenmiş bir dil ve üslup kullanılır. Nasreddin hoca fıkraları birçok önüyle ele alındığında, bunların bir fıkra tipi oluşturduğu görülecektir.

Bu fıkralar, Nasreddin Hoca'nın tarihi kişiliğini yansıtmakla beraber, Türk milletinin sahip olduğu ortak değerlerini, kimliğini ve ortak dünya görüşünü de yansıtmaktadır (Özkan 1999: 28). Dolayısıyla, Nasreddin Hoca fıkralarında sonuç olarak ortaya çıkan gülme sadece sıradan bir dışa vurum refleksi değildir. Bu bilinçli bir gülmedir. Gülen kişi bu yolla başta kendi olmak üzere karşısındakini belli bir hoşgörü atmosferi içinde yargılar ve bu durumu yine hoşgörü ile çözüme bağlar. Bu durum bizlere göstermektedir ki, Türk milleti kendisiyle barışık, komplekslerinden arınmış, kendi eksikliklerinin farkına varıp buna gülebilmiştir. Bu bağlamda kişinin eksikliklerini fark etmesi, buna gülebilmesi ve bununla ilgili çözüm üretmeye çalışması sağlıklı bir zihnin sonucudur (Kırman 2005: 57, Bayraktar 2013: 151). Nasreddin Hoca fıkralarını, kimliğe ait durumların sosyal ve kültürel yapı içerisinde kendini gösterme biçimi olarak da değerlendirebiliriz. Kimlik, kişinin ait olduğu kültür ve o kültürün yaşatıldığı ve aktarıldığı sosyal yapıda şekillenir (Yıldız 2007: 9). Kimlik kavramının, toplumun sosyal sisteminin en temel ve en önemli kökenini teşkil ettiğini ve kimliğin, bireylerin gerek kültürel gerekse yaşadıkları çevrelerdeki sosyal konum ve statülerinin karşılığı olan çok boyutlu inanç, tutum, değer yargıları gibi yaşam biçimini sembolize eden bir kapsamın alt başlığı olduğunu söylemektedir. Bu

sebeple, Nasreddin Hoca fıkralarının aynı zamanda değerleri ve milli kültür unsurlarını bir ayna gibi yansıttığı ve Türk toplumunun kimliğinin anlaşılmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Toplumsal zekâ kuramı bir diğer tabirle sosyal zekâ kuramı ekseninde değerlendirmeye çalıştığımız fıkra metinlerinin sayısını arttırmak mümkündür. Nasreddin Hoca fıkralarının geneli incelendiğinde görülecektir ki, bu fıkralar, içinde yüksek bir estetik ve sanat ve de aynı zamanda sosyo psikolojik gerçekleri barındırmaktadır. Özellikle karşı muhatabı kırmadan ve belli bir hoş görü atmosferi içerisinde, kendi sorunu hakkında ona bir gerçeği, hem de sanatsal ve estetik bir form içerisinde sunmak o toplumun meseleleri ele alırken nasıl bir teknik ve metot geliştirdiğini açığa vurması açısından önem arz etmektedir.

Yine bu fıkralar toplum içerisinde duygu, davranış ve ifadelerin anlaşılması ve ortak yargıların ortaya çıkmasına dair örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz modern psikolojinin, özellikle insani ilişkilerde mizaha dikkat çekmesi ve sorunlarımızla yüzleşirken nasıl bir yöntem ve teknik kullanılması gerektiği hususunda Nasreddin Hoca fıkralarından daha fazla örnekleme bulunmasının gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi toplumsal zekâ kuramının da tarifine uygun olarak başkalarının duygu, düşünce ve niyetlerini anlama yeteneği ve bireylerin duygu, mizaç ve motivasyonlarıyla ilgili doğru bir şekilde yargıda bulunma yeteneği birçok fıkrada açığa çıkmaktadır. Burada kanaatimizce sorulması gereken asıl soru sadece Nasreddin Hoca fıkralarının değil, Türk toplumunun ortaya koyduğu özellikle sözlü gelenek ürünlerinin neden hala ve sadece halk bilimcilerce inceleme konusu yapıldığı gerçeğidir. Nasreddin Hoca fıkraları diğer disiplinler tarafından henüz beklenen ilgiyi görmemektedir. Bu durum maalesef ki, temelde gülme eyleminin asırlardır ve de özellikle bizim toplumumuzda ve sosyal bilimler alanında ciddi bir şekilde tam olarak ele alınmayışından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- AİOUROVA, Erjena (2003), *Buryat Mizahı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYRAKTAR, Zülfikar (2010), *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.
- BAYRAKTAR, Zülfikar (2013), "Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramına Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili", *Eskişehir Osmangazi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir, Kasım, C.14, S 3, s. 141-152.

- BOYRAZ, Şeref (2012), "Nasreddin Hoca Fıkralarına Göre Türk Kimliğini Oluşturan Temel Nitelikler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S12, s. 81-88.
- DOĞAN, Tayfun vd. (2008), "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Zekâ Düzeylerinin Depresyon ve Bazı Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, S 2, s. 1-19.
- DUMAN, Mustafa (2008), *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, İstanbul: Heyemola Yayınları.
- GÖKŞEN, Cengiz (2017), "Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü", *Türk Fıkra Kültürü (Tanım Tahsil Yöntem) Editörler, Kürşat Öncül; Songül Çek*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 9-29.
- GÜREL, Emet vd. (2010), "Çoklu Zekâ Kuramı: Tekli Zekâ Anlayışından Çoklu Zekâ Yaklaşımına", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S 11, s. 336-357.
- KIRMAN, Ümral Deveci (2009), "Nasreddin Hoca Fıkralarında Eksikliğe Dayalı Gülmeceyi Yaratan Karşıtlıklar", *I. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Sempozyumu (6-7 Temmuz 2005) Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Akşehir: Akşehir Belediyesi Yayınları, s. 318-335.
- KLEIN, Allen (1999), *Mizahın İyileştirici Gücü*, (Çev. Sibel Karayusuf), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- MORREAL, John (1997), *Gülmeyi Ciddiye Almak*, (Çevirenler, Kubilay Ayseverer; Şener Soyer), İstanbul: İris Yayıncılık.
- ÖÇÜT EKER, Gülin (2009), *İnsan Kültür Mizah (Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah)*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- ÖZDEMİR, Nebi (2010), "Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasreddin Hoca", *Milli Folklor*, S 87, s. 27-40.
- ÖZKAN, İsa (1999), *Nasreddin Hoca Fıkraları-Ependi Şorta Sözler Yomaklar*, Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA).
- ÖLÇER ÖZÜNEL, Evrim (2009), "Kolektif Bilinç dışında Nasreddin Hoca Fıkraları ve Bilgelik", *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum (Akşehir 8-9 Mayıs 2008) Bildiriler Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s. 647-656.
- SAKAOĞLU, Saim (2005), *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞENTÜRK, Rıdvan (2016), *Gülme Teorileri*, İstanbul, Küre Yayınları.
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan (2004), *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, İstanbul: Geçit Kitapevi.
- TÜRKMEN, Fikret (1999), *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi) Transkripsiyon, İnceleme, Metin*, 2. Baskı, İzmir: Akademi Kitabevi.
- YILDIRIM, Dursun (2016), *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILDIZ, Süleyman (2007), "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği", *Milli Folklor*, S 74, s. 9-16